

Izléselv és nyelvi norma
(Kazinczy és Földi vitája az Anakreón-fordításokról)

1. Versmérték és szoros fordítás

1791 tavaszán vita bontakozik ki Kazinczy és Földi között arról, hogyan lehet és kell Anakreónt fordítani. Csak Földi levelei maradtak fenn, de ezekből némileg rekonstruálható Kazinczy véleménye is, amelynek alaptételeit egyébként a fordítás-vita korábbi szakaszából már ismerjük.¹ Kazinczy és Földi eszmecseréjének intenzív szakasza februártól júniusig tart, de még 1793 augusztusából is maradt fent ide vonatkozó levélbeli megnyilatkozás. Kazinczy Anakreón fordítására biztatja Földit (korábban már Ráday és ő maga is készített ilyen darabokat). Földi hajlik erre, az első próbálkozások elküldésével egyidejűleg azonban kifejti a fordítások készítésekor követett elveit, megvitatás céljából, mert sejti, hogy nem mindenben értenek egyet („én a’ Te különös tetszésedtől félek”²). Mindazonáltal nagy benne a megfelelési igény, s még májusban is azt írja, hogy „ugyantsak kívánom és óhajtom fordításomat mindenben tökéletesíteni, ’s tetszésedhez alkalmaztatni”.³ Ebből a pozícióból jut el a vita végén odáig, hogy kijelenti, Anakreón fordítása „olylan kérdés, a’ mellyben velem, a’ mint kitanultam, soha meg nem fogsz eggyezni”.⁴

Pedig a fordítás-vita fő kérdésében, vagyis hogy szabadon, azaz imitálva vagy szorosan kell-e fordítani, egyetértenek: Földi ugyancsak a szoros fordítás híve.⁵ Egyetértenek abban is, hogy a fordítás során két alapkövetelménynek⁶ eleget kell tenni: szorosan kell követni a mintát, de úgy, hogy közben megőrződjön a nyelv tisztasága („úgy igyekeztem, hogy az Auctor értelme szép folyó és értelmes Magyarsággal, sőt majd azon szókkal meg légyen”⁷). Ez utóbbi követelménynek azért nehéz megfelelni, mert „a’ Nyelvek egymás között annyira különböznek, hogy egyiknek ékessége, Lelke és tulajdon szóllási más Nyelvekre éppen fordíthatatlanok”;⁸ ugyanezért nyúlt Kazinczy, mint a Gessner-előszóban írja, ’késsel annak a csomónak a fejtéséhez’, amely a két ellenkező követelménynek való megfelelni akarás során képződött. Az ellentét közöttük a jambusok (különösen a sorkezdő jambusok) anapesztusokkal való helyettesítése körül bontakozik ki. Kazinczy ezt bírálja Földi fordításaiban,⁹ illetve ezzel összefüggésben (merthogy az anapesztus egy szótaggal hosszabb mint a jambus) azt, hogy Földi fordításai „hosszabbak sokkal, mint az Anakreón dalai”.¹⁰ Földi állítja, hogy

¹Ld. erről részletesen dolgozatunkat: *Mintakövetés és nyelvtisztaság. A 18. század végi fordításvita összefüggéseire, in Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. Devescovi Balázs, Szilágyi Márton és Vaderna Gábor, Bp. 2007., 98–108. A jelen tanulmány, amely az OTKA és az MTA TKI támogatásával készült, e korábbi gondolatmenetet folytatja, nagyban építve annak eredményeire. A fordítás-vita szakirodalmából a következő összefoglaló műveket emelhetjük ki leginkább: Fried István: *Irodalomteremt(őd)és és/vagy (mű)fordítás*, Literatura, 1997., 286–301.; Szajbély Mihály: *„Idzadnak a magyar tollak.” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., 2001., 132–134.; Penke Olga: *Fordításelméleti gondolatok és fordítási gyakorlatok a magyar felvilágosodásban*, It 2002., 517–532. Az általunk vizsgált vitáról részletesebben csak a következő tanulmány tesz említést: Burján Monika: *„Ez a’ nyugtalan törekedés, dolgozásomat minél hasonlóbba tenni az eredetihez...” (Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról)*, ItK 2003., 43–74.

²1791. február 5., KazLev. II. 156.

³1791. május 20., KazLev. II. 191–192.

⁴1793., augusztus 12., KazLev. II. 305.

⁵„Én tsak kétféle fordítást esmerék a’ világon, a’ szóról szóra való igen szoros fordítást, és a’ szabad porászi fordítást. Nehezebb az első, és sokkal több akadályjai is vagynak kivált a’ versekben: könnyebb az utolsó sokkal, és én még is nem tudom melly természeti ösztönből, tsak az elsőt szeretem. A’ szabad fordítást másban eltűröm, ’s szeretem is, tsak egyébaránt hibái ne légyenek: de hogy úgy fordítsak, magamtól igen ritkán, vagy nem is nyerhetem meg. Ez előttem inkább *követésnek* (Imitatio), mint sem *fordításnak* látszik, melly kettő között (Szabad fordítás, Követés) valósággal igen keskeny határ is vagon.” (Földi Kazinczynak, 1791. május 20., KazLev. II. 192.)

⁶Ugyanebben a levélben ezeket így határozza meg: „a’ dolognak jó kitétele, helyes értelme, és a’ nyelvnek különböző tulajdonságai”, 1793. augusztus 12-i levelében pedig ez olvasható: „De miben áll hát az a’ középút és szoros határ, ’s hol szeretem, ha a’ fordító Ectypusától el távozik, hol nem szeretem? azt is másszor bőven megírtam. Annak két szoros határai: az Irónak fő tárgya és a’ Nyelv természeti tulajdonságai.” (KazLev. II. 305.)

⁷1791. február 5., KazLev. II. 156.

⁸1791. május 20., KazLev. II. 192.

⁹Földi írja: „azt mondod: az Anapaestusokkal is gyakrabban élsz [t.i. Földi], mint ő [t. i. Anakreón]” (1791. március 9., KazLev. II. 170.)

¹⁰Uo.

Anakreón is gyakran használt anapesztusokat, főleg sorkezdő pozícióban, s tagadja, hogy az eredetihez képest bővítette volna a fordítást.¹¹

A verstaní vita, vagyis hogy lehet-e anapesztusokat használni az Anakreón-fordításokban, valójában a fordítás szorosságának mibenlétét firtatja. Földi a fordításban az eredetihez a legteljesebb mértékig alkalmazkodni akar, beleértve a versforma követését, közvetlenül az eredeti nyelvből: „Én Anakreont szoroson fordítottam, ugyan annyi számú és olyan versekbe, mint van Görögül.”¹² Kazinczy (és Batsányi) nem kívánja meg az eredeti követését a versformában, s szerintük megengedhető a közvetítőnyelv alkalmazása is a fordítás során. Nem a műindividuum lehető pontos átültetése tehát a cél, hanem az eredeti hangnem lehetőségeig pontos változatának létrehozása. Éppen ez a törekvés állhat Kazinczy bírálata háttérében, amellyel Földinek az eredetinel szinte hosszabb verssorait illette. Ebben az esetben is Kazinczynak a rövidség és tömörség iránti igénye jelentkezhetett, amely alapján Péczeli periphrasisait is bírálta (talán Földi fordításaiban ugyancsak bővítő körülírást vélt felfedezni, s ez nem nyerte meg a tetszését, Földi tiltakozása legalábbis ilyen természetű kifogásra utal). Az azonban bizonyos, hogy Földi a szoros fordításban magát az eredeti műindividuumot kívánja követni, s innen nézve Kazinczy a szabad fordítás (imitatio) elvének megvalósítója lesz,¹³ vagyis Kazinczy egy táborban találja magát azokkal, akik ellen Batsányival a fordítás-vitát vívták, s ez nyilvánvalóan nincs ingyere.

2. A poézis külső alkotása és belső természete

A műindividuum követésének gondolata Földi érvelésében előhív egy egészen újszerű érvet is. Kazinczy (általunk nem ismert) fejtegetéseire utalva írja: „Anacreonról felette szép képzelésed, és fordításáról ditséretes kívánságod van! Olyan Anacreon az igaz, és úgy volna jól, helyesen fordítva; de ki az, a' ki azon tökéletességet fordításban el érhesse et laudabimus illum? Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak, és nem fordítójának lenni. Azonban hogy azt az *Igent* 's helybe hagyást meg nyerhesse, minden olvasóinak az Anakreón idejében 's nemzetében kellene élni.”¹⁴ Ebben az érvelésben Földi a Kazinczy által kifejtett fordítás-eszmény megvalósítását lehetetlennek minősíti, szerinte a tökéletességnek Kazinczy által megkívánt szintjét valójában nem lehet elérni. Mégpedig azért nem lehet elérni, mert „Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak” és „minden olvasóinak az Anakreón idejében 's nemzetében kellene élni”. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy az eredeti műindividuum létrehozása és annak adekvát befogadása kulturális ködközösség meglétét feltételezi, mert a mű a maga teljességében csak annak a közösségnek a körében érvényes, amelyben létrejött. Ilyeténképpen az egyes kultúrák összemérhetetlenek, s ezért lehetetlen létrehozni a tökéletes fordítást. Jól szemlélhető e megközelítés újszerűsége, ha Földi véleményét szembesítjük Rádayéval, amely ugyancsak Kazinczy és Anakreón kapcsán hangzott el: „Ez olyan szép fordítás, hogy maga Anacreon, ha Magyarul írt volna, azt szebben ki tenni nem tudta volna. Az Urnak az ilyen *Naiv* munkákba különös könnyűsége és tehetsége vagyon.”¹⁵ Itt Anakreón szól magyarul ('mintha eredeti lenne'), Földinél pedig egy magyar Anakreónnak kellene születnie. Rádaynál (és nyomán Kazinczynál) a naiv hangnem az elsődleges, Földinél az anakreóni vers maga.

Kétségtelenül illeszkedik a kultúrák összemérhetetlenségének gondolata az eredeti mű individualitásának felfogásához, sőt, a fordíthatatlanság a nyelvek alapvető különbözőségének korabeli toposzával kerül kapcsolatba.¹⁶ Mindazonáltal ez a gondolat csak az érvelés része, nem kerül központi pozícióba, nem ez lesz a szemlélet premisszája, nem következik belőle az eredetiség-koncepció valamiféle megfogalmazása, megmarad a leginkább kívánatosnak tekintett szoros fordítás melletti egyik érvnek, különműsége nem reflektálódik. Földi más korabeli írásaiban pedig éppen a kultúrák univerzalitásának ezzel ellentétes gondolata jut központi szerephez. A poézis belső természetére nézve például azt állítja Kazinczynak

¹¹ „Barátom, valamennyire csak lehetett, annyira igyekeztem, hogy se el ne maradjon belőle, se hozzá ne tegyek, és egy Dalját is csak fél verssel is meg nem töldöttem, sem az ő egész verséből más versbe által tételt nem tettem, ha neki nem volt. Es így csak olly hosszú, mint az Anakreóné, sem több, sem kevesebb. Inkább némelly szorultságimban ha néha kevesebb, de soha sem több és szorossabb fordítás, mint a' Német. Tehát nem tudom, hogy itélsz?” (Uo.)

¹² 1791. február 5., KazLev. II. 156.

¹³ Két évvel később mintha változtatna ezen a véleményén Földi, hiszen akkor háromféle fordítást említ, de érvelése valójában megegyezik a korábbiakkal, s valójában a háromféle fordítás megkülönböztetése csak a Kazinczy levelében felvetettekre való reflexió (Kazinczy Földi fordítás-elvét a grammatikusokéval mossa össze, Földi ez ellen tiltakozva különbözteti meg azt harmadikként, ez azonban nem érinti az alapellentétet). „Azt ugyan csak most is repetálom, hogy én ama' két említett fordítások közül egyikkel sem tartok; hanem közép úton járok. Sem ama' nagyon szabad fordítást nem szeretem; mert az csak *imitálás*, nem fordítás: sem azt helybe nem hagyom, ha valaki a' szoros Grammatika szerént balgatagúl szóról szóra fordít.” (1793., augusztus 12., KazLev. II. 305.)

¹⁴ 1791. május 20., KazLev. II. 191.

¹⁵ Ráday Kazinczynak, 1790. február 1., KazLev. II. 22.

¹⁶ Vö. Burján, i. m., 53.

szóló levelében, hogy az „egy minden Nemzeteknél”. Ezt megismétli grammatikájában is, kifejtve, hogy a Poézis belső természete „olgy tökéletes előállítás, (Repraesentatio, Darstellung) a’ beszédnek egy tulajdon módja által, a’ mellyel vagy valamelly érzékenységet illető tárgyak, vagy gondolatok, vagy érzések, vagy Munkák kifejezettek, leíratnak, követetnek, és a’ Hallgatónak vagy Olvasónak képzelése eleibe leg hathatósabb elevenséggel állítatnak.”¹⁷

Ez a meghatározás, amely egyben az így felfogott poézist tekinti az esztétika tudománya tárgyának, a korabeli német populárfilozófia erőteljes hatása alatt áll. Könnyen belátható, hogy a poézis eme értelmezése nem hozható közös nevezőre azzal a meglátással, hogy „Születni kell úgy egy Magyar Anacreonnak”, amely a poézis lényegét implicite nemzeti-kulturális sajátosságokhoz köti. Földi poézis-felfogása igen közel áll a Museum köre által vallott nézetekhez, de azzal mégsem egyezik meg teljesen. Amíg a hathatóságot és érzékenyítést említi fő jellemzőként, teljes az egyezés, miként másik oldalról abban is, hogy a poézis lényege „Nem a’ Szótagoknak mértékében, nem a’ Ríthmusokban” áll. Ezt a felsorolást viszont Eschenburgra hivatkozva úgy folytatja, hogy „nem a’ kifejezéseknek válogatott különösségében, nem a’ költésben, nem a’ Lelkesítésben, (Begeisterung) nem a’ követésben, nem is az indulatosságot követésben kell hát keresni a’ Poésisnek természetét, mivel mind ezek a’ tulajdonságok egyenként, vagy tsupán csak a’ Poésisnek színtésére, és az ő érzékeny erejének erősítésére valók, vagy nem mind és mindenkor találhatók ottan, a’ hol vagy az igaz Poésis.”¹⁸ S ez már nemigen hozható közös nevezőre Kazinczy és Batsányi szemléletével, hiszen ők a Museumban és a fordítás-vitában éppen az itt részleges jelentőségűnek minősített mozzanatokot emelték programjuk középpontjába, mint a naiv és fenséges hangnemében megtestesülő igaz poézis lényegét. Földit mindez láthatóan nem foglalkoztatja igazán, vagy inkább: nem ez foglalkoztatja igazán.

A poézis belső természetéről mondottak Földi korabeli írásaiban egy oppozíció részeként tűnnek fel; mint Kazinczynak írja: „A’ versnek vagy Poesisnek belső természetét, melly egy minden Nemzeteknél, e’ külső alkotástól [ti. a versformától], ’s annak színtésétől meg különböztetem.”¹⁹ Ez a megkülönböztetés, amely Földi grammatikájában is alapvető,²⁰ egy szerkezetbe fogja az univerzálit a nyelvi adottal, ugyanis a külső alkotásról a következő meghatározást adja: „külső öltözetében ’s ékességében a’ Versnek, különb különb Nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagon.”²¹ A versmértékbeli eltérések tehát nyelvi eltérésekre vezethetők vissza, vagyis a versmérték „a’ Nemzetek nyelvét illeti, és így a’ Nyelvkönyv tulajdon része.”²² Földi szemléletében igazából tehát a nyelvi problematika jelenik meg középponti szerepben, mikor a versmértékről értekezik, a szoros fordítás eredeti nyelvet és versmértéket követni kívánó rigorózus elve így elsősorban nem a poézis ’belső természetével’ van összefüggésben, hanem ’külső alkotásával’. A verstani viták is ezért bírnak igen nagy jelentőséggel számára.

3. Versmérték és nyelvtisztaság

Batsányi és Kazinczy a versújítási viták többségét ugyanazért hátrították el, amiért egyet közülük, a leoninus ellenit lefolytatták. Amint Batsányi megfogalmazta a Museumban közölt Kreskay-levélhez fűzött jegyzetében (is), mindegy milyen versnemben készülnek a versek, „csak igaz poétai tüzrel ’s ízléssel készítve legyenek”,²³ s ez az, ami a leoninus képviselte mesterkedő poézisben eleve lehetetlen. A „poétai tűz” kifejezés a versificatio és poézis megkülönböztetésének korabeli esztétikai közhelye jegyében értendő, érvelésükben ez többnyire akkor jut szerephez, mikor a „kézi mesterség” képviselői, a „szapora verselők” ellen hadakoznak. Az újítás számukra tehát immár nem elsősorban verstani, hanem irodalmi-esztétikai kontextusban megjelenő kérdés. Az előző (és kortárs) nemzedékek képviselői személyében egymással perlekedő versnemek számukra már egybeforrtak, s együttesen képviselik a megújulásban lévő vershagyományt. Földi ezzel szemben az egymással perlekedő versnemekben

¹⁷Földi János: *A versírásról*, szerk. Ádám Révész Gabriella, Bp. 1962., 12. E szöveg az önállóan már korábban megjelent *Magyar Grammatika* második része, ezért összefoglalóan a ’grammatika’ megnevezést használjuk erre is.

¹⁸Uo.

¹⁹1791. június 11., *KazLev.* II. 212.

²⁰„a Versíróknak szükségesek a’ jó versformák vagy módok, és az érzékeny oktató ’s gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalások. Amaz első csak hozzá járuló dolog, (Accidens) a’ Vershez: ez utólsóban vagon annak tulajdon természete, Lelke, és valósága. Amaz elsőben, t. i. külső öltözetében ’s ékességében a’ Versnek, különb különb Nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagon: ez utolsó egy minden Nemzetségeknél.” (Földi János: *A’ Versírásról...*, i. m. 11.)

²¹Uo.

²²I. m. 12. Ezt a nézetét már korábban is megfogalmazta: ami „a’ Versnek külső alkotását, a’ Szótagok hosszú és rövid voltát, és az abból származó Hangmérséklésnek különb különb tulajdonságait ’s elnevezéseit illeti; mondatik tulajdonképpen *Prosodiának*, melly egy részét teszi a’ Nyelvkönyvnek, és ezt nevezzük mi itten *Versírásnak*, vagy *Versmívnek*.” (11.)

²³*Első folyóirataink: Magyar Museum*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2004., I. 299.

egyrészt nyelvváltozatokat lát megnyilvánulni, amelyek a nyelv egységét veszélyeztetik,²⁴ másrészt pedig idegen minták követését rója fel nekik, amelyek nyelvrontást eredményeznek.²⁵

Kazinczyhoz írott, 1791. június 11-i levelében, mielőtt mintegy konklúzióképpen elkülönítette a poézis belső természetét annak külső alkotásától, éppen ezzel a kérdéskörrel vetett számot. „Hidd el Barátom, hogy magyar verseiből meg esmerem a’ Poétát, mitsoda nyelveket tud. Mert a’ mi szegény könyv, regula ’s Anya nélkül született Minervánknak, a’ Magyar Poesisnek, a’ mitsoda nyelveket tudtak még eddig volt bábáskodói, azon nyelvnek reguláit tsapták nyakába és azokkal lántzolták meg, nem tudván egyy is közzülök a’ nyelv természetét, és arra nem is tekintvén.”²⁶ Ezt követően hosszú áttekintést ad, melyik korabeli literátor melyik idegen nyelv regulái szerint, illetve milyen dialektust követve szabott törvényt a magyar verseknek,²⁷ majd megállapítja: „Egyy szóval ki ki a’ melly Vestibulumon tekintette a’ Heliconnak egyy oldalát, tsak azt a’ felét kedvelli, egész tekintetében a’ Parnassust, vagy Poesist egyy sem vizsgálta. En a’ Poesist egész tekintetében adtam elő, a’ Magyar nyelvet is a’ maga mivoltában azzal öszve illetve.” Földi gondolkodásában itt ugyanazt a logikát látjuk érvényesülni, amelyet a nyelvváltozatok felekezeti szempontú értelmezése kapcsán is követett.

„Sőt (ezt egyedül magadnak írom) – szól Földi Kazinczyhoz szóló 1791. áprilisi levelében – fogjuk köz erővel a’ dolgot, ne hogy a’ pápista magyarság, a’ kiké mindazonáltal nem a’ legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, ’s a’ nyelvben is, mint egyebekben törvényt osszon. Én óhajtanám, hogy egyy tiszta magyarságú Reformálttól került grammatica állana most fel.”²⁸ Ez a minden kerteléstől mentes, mint láttuk, szigorúan magánhasználatra szóló megállapítás annak a levélnek a végén olvasható, amelynek a kíséretében Földi visszaküldte Kazinczynak a katolikus Dayka Gábor grammatikája kéziratát, lesújtó véleménnyel. A megállapítás még tágabb kontextusát pedig az jelöli ki, hogy közeledett a Hadi és Más Nevezetes Történetek című hírlap által meghirdetett grammatika-pályázat beadási határideje. Hogy Dayka erre írta-e munkáját, nem lehet pontosan tudni, azt viszont igen, hogy Földi már az első határidőre, 1790 decemberére elkészítette a magáét. Munkája egyik fő célja egyértelműen az, hogy a normaképzés alapjául a nyelv eredeti természetét szerinte leghívebben őrző nyelvváltozat szolgáljon. Ez pedig az övé: a református.

A normaképzés problematikája jelenik meg tehát a verstani ellentétekben éppúgy, mint a grammatikák körüli vitákban. Földi a magyar nyelv természetét leghívebben saját, református nyelvváltozatában látta megőrződni, erre kívánta alapozni a normát rögzítő grammatikáját, s ennek háttérével vívta verstani csatáit. A vele szembenállók, akár más nyelvváltozatot, akár más nyelvet vettek alapul a vitás kérdések megítélésében Földi szerint, az idegen–magyar oppozícióba rendeződtek. Kazinczy is ilyen alapon kapott bírálatot, előbb még szelídebben („De már én a’ Te különös tetszésedtől félek, ki nagyon az Anglus és Német Poesishez szabod a’ Magyar verseket”), utóbb már igen kemény megfogalmazásban: „Miért követsz Barátom, idegeneket majmoló, ok nélkül majmoló, idegen Tanítókat? Lássad melly nyelvünk természetéből folyó, természetes, könnyű, szép

²⁴ „ha minden Versírók ’s könyvszerzők, írásaiknak fővebb ’sinór mértékéül az önnön magok Megyéjékbeli Szóejtést vészik; nagy Szakadás lész Nyelvünkben és végre nem egyy, hanem több Nyelvünk léssen.” (Földi János: *A’ Versírásról...*, i. m. 29.)

²⁵ „Miért nem inkább a’ magunk Nyelve’ tulajdonságát vennénk tehát régulául, mint a’ Mások Példáját? A’ mi Verstudományunknak Nyelvünkhöz kell alkalmaztatottnak lenni, és abban réguláinkat első jussal, annak tulajdonsága szabhatja, nem a’ Görög és Deák, vagy más idegen példa.” (I. m., 20.)

²⁶ KazLev. II. 211., vö. Földi János: *A’ Versírásról...*, i. m. 19.

²⁷ „Rájnisról látom, hogy Görögöt és Deákot tud, azért a’ Görög és Deák regulákat hozta be a’ Magyar Poesisbe. Szabó a’ Deákot tudja; ő is azokat: ’s nem is szereti egyyik is közzülök a’ Rithmosos verseket, sőt Rájnis azokat verseknek sem tartja. Azomban hogy különböznek egymástól; annak is a’ Magyar Dialectusokban nyilvánosság okai vagynak. Szabó székely, de azt a’ Dialectust igen elfelejtette, ’s Magyar országon lakván, öszve házasította (zavarta) a’ magyar országi egyyik Dialectussal. Pétselit ha tekinted, neki tsak a’ Frantzia szabású versek ’s azoknak regulái tetszenek, ’s nyilván ki kél mindennemű más versek ellen. Úgy Göből Gáspár. Gróf Rádainak leginkább a’ németek tetszenek. Te rajtad is meg tetszik a’ Németeskedés. Azok, a’ kik sem a’ Poesisnek természetét Aesthetica szerént nem tanulták, sem Nyelvek természetét nem esmerik, sem idegenektől nem akarnak tanulni, mint Horváth, Kovásznai, Gvadányi etc., nagyobb Poétát a’ világon nem tartanak Gyöngyösínél és egyedül annak követői, vagy más igen kevés Magyaroknak, mint Horváth Erdődi Lajosnak ’s a’ tb. De messze is megyek. Gyöngyösi a’ Monasticus, Aesthetica nélkül való verseknek béhozója ’s gyarapítója stb.” (KazLev. II. 211–212.)

²⁸ Földi Kazinczynak, 1791., 390. levél, Dayka grammatikájáról bírálat, április 24. előtt keletkezhetett. A folytatásban a következő érveket sorolja fel: „És hogy ha arról is azt mondhatnánk örvendetesen, a’ mit a’ Gotsched Német grammaticájáról megjegyvez Gessner vagy Nic. Niclas (Isagog, ad. Erud. Univers. p. 106.): *«Imprimis etiam hoc commodi peperit illa grammatica, quod eam Pontificii homines, tamquam Divinum sidus secuti sunt et emendarunt paulatim suam barbariem.»* Itt is rosszabb németek voltak hát a’ Pápasták, mint a’ protestánsok, és az úgy van rendszerint, a’ hol egyy nemzetnek e’ két vallása vagyon, mert a’ Pápastáknál eleitől fogva gyakorlottabb volt és betesebb volt a’ Római Nyelv annak a’ vallásba való nagy befolyása miatt, mint akármely más született nyelv.” (KazLev. II. 241.)

módját tsináltam én a' *H*-nak Poésisemben. Állj arra ezután Barátom, hagyd el a' nyelvünkön való erőszaktételt, az oknélkül majmolást, verseid tsufítását stb."²⁹ Jól látható, hogy Földi a verstani kérdéstről beszél, s ennek a perspektívájából emleget idegenmajmolást és nyelvrontást Kazinczy fordítási gyakorlata kapcsán. Pontosan a Kazinczy által fontosnak és összeegyeztetendőnek tekintett két elv, a mintakövetés és nyelvtisztaság egyszerre remélt megvalósítása minősített itt végtelenen negatívan, miközben a magát szoros fordítónak tartó Kazinczy azt is megkapta, hogy csak szabad fordító, azaz imitátor.

4. A nyelv természete és pallérozása

Valójában Földi és Kazinczy nem ugyanarról beszél. Kazinczy számára a mintakövetés elsődlegesen és mindvégig esztétikailag értelmezhető ízléselvek meghonosítását jelenti a magyar irodalomban, s ezt kell úgy végrehajtani, hogy ne sérüljön a nyelv természete (amelyet maga is a református nyelvvaltoztatban látott megtestesülni). Földi ez utóbbi követelményből indul ki, s számára nem is létezik a másik vetület, mert a mintakövetés problémáját valójában szigorúan verstani jellegűnek fogja fel, ami pedig ugyancsak nyelvi-nyelvészeti összefüggésekben értelmezhető. Nem arról van tehát szó, hogy Földi a nyelv természete megőrzésének követelményét a pallérozódás mintakövetésben megnyilvánuló kívánalma ellenében kijátszaná, hanem arról, hogy magát a pallérozódást is nyelvészeti értelemben érti. Az ugyanezen időkorban írott grammatikája előbeszédében olvasható: „Magyarul a' régi Magyar Nyelvet adtam elő tanításomban; de a' mai ízlés szerént is, de azt is előttem tartva hogy a' Nyelvnek ékesíttetni, pallérozódni kell. E' kettőt okoson mérsékeltem, hogy a' Nyelv' természete ellen ne vétsek. Olly tulajdonságait akartam napfényre deríteni Nyelvünknek, mellyek természetével is meg állanak, a' Pallérozást is fel vészik, sőt éppen arra valók; de el parlagosodtak, elfelejtettek, öszveavartattak.”³⁰

Az a mozzanat, hogy a „Pallérozás” megmarad nyelvi-nyelvészeti összefüggésekben, a nyelvtisztaság mozzanatát erősíti fel, azt a törekvést, hogy minél közelebb kerüljön a nyelv természetéhez. Földinél e mozzanat felértékeli a „rég Magyar Nyelvet”, ennek kívánja „napfényre deríteni” pallérozható tulajdonságait, melyek már „el parlagosodtak, elfelejtettek, öszveavartattak”. A nyugati nemzetek utolérésének ideologikus követelménye (mint mintakövetés), az újítás, a pallérozás ily módon nem valami külső, idegen mintát követ elsősorban, amit összhangba kell hozni a nyelv természetével, hanem a régi nyelv természetéből adódó lehetőségek szerves kifejlését, kifejtését jelenti. Ami tehát a szoros fordítás elve körül összeütköző követelményekben csirájában megjelenik, vagyis a mintakövető és az organikus megújulási modell alternatívája, az a nyelvi-nyelvészeti kontextusban elvi megfogalmazást is nyer Földinél (még ha esetleg ez itt nem is feszíti szét a racionalista nyelvszemlélet és az adelungianus nyelvfejlesztési koncepció kereteit³¹).

Földi a Dayka grammatikájáról írott, már idézett bíráló levelében is összefoglalja e kettősséget, amelyre saját grammatikája épült: „Minden nyelvnek természetének van egy olly tulajdon fő Pontja, mellyből azt tekinteni és ítélni kell és a' mellyben áll az az ő tulajdon Nota characteristicája, melly azt más minden egyéb Nyelvektől megkülönbözteti. Ez pedig rész szerint áll a' Nyelvnek hangjában, rész szerént a' Nyelv' szavainak minden nevedéseknek Analogiájában.”³² A nyelv tehát magában hordja pallérozhatóságának módját, ez egyik karakterisztikus jege. Ezt az elvet az analógiában véli felfedezni Földi. Mikor a szóbővítésről ír hosszabban, vitázva a purista szógyártókkal is, ezt az elvet fejti ki részletesen.³³ Számunkra azonban nem az egyébként nagyon tanulságos nyelvészeti fejtegetések a fontosak ezúttal, hanem annak kiemelése, hogy az analógia elve nyújtja Földi számára a megoldást a nyelv természetét megővni kívánó, konzerváló törekvés és a megújulást szorgalmazó pallérozás összeegyeztetésére. E ponton válik igazán láthatóvá koncepciójának különbsége a Kazinczyétól.

Kazinczy elsősorban a mintakövetést szorgalmazza, döntően esztétikai-ízlésbeli kontextusban értvén azt, elválasztva egymástól a különböző nyelvi szinteket a megőrzés és a mintakövetés dominanciája szerint. A poézis modern hangnemeiben megtestesülő mintakövetés azonban esetében nemhogy nem vet számot a befogadó közeggel, hanem jobbra azzal szemben, annak ellenére tör megvalósulásra („Tanuljon meg érteni, aki érteni akar!”), a nyelvi normaképzést ugyanilyen kizáró jelleggel kívánja saját nyelvvaltoztatára alapozni. Földi, túl azon, hogy megmarad nyelvi-nyelvészeti összefüggésekben, a nyelvet a benne rejlő elvek kibontakoztatásával kívánja fejleszteni, s kimondottan károsnak véli bármely minta közvetlen, az előbbi elvnek ellentmondó követését. Kazinczy számot vet a Helikon Bacchánsaival és Proselytákat kíván teremteni az új literatúrának, Földi számot vet a nyelv akkori és régi állapotával, s a felfedezni vélt alakulási folyamatokra rákapcsolódva meg akarja alapozni annak jövőbeli pallérozódását. Ebből az elvből bontakozik aztán majd ki az a

²⁹1791. február 5. és június 18., KazLev. II. 156. és 218.

³⁰Földi János *Magyar Grammatikája*, kiad. Gulyás Károly, Bp. 1912., 12.

³¹Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp. 1990., 23.

³²Földi Kazinczynek, 1791., 390. levél, KazLev. II. 234.

³³Vö. Földi János *Magyar Grammatikája*, i. m., 86. kk.

nyelvszemléleti változat, amely a Debreceni Grammatikában ölt testet. Az organikus nyelvkoncepció ott azonban nem marad meg nyelvi-nyelvészeti kontextusban, hanem a hagyományos szemlélet egészét áthatja, s ez lesz az a fő mozzanat, ami miatt Kazinczy szemében botránykővé válik.